

ΚΡΑΤΟΣ ΠΡΟΝΟΙΑΣ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ: Ο ΘΕΣΜΟΣ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΙΚΩΝ ΣΥΣΣΙΤΙΩΝ (1931-1967)

Λεβεντάκης Χαράλαμπος, Εκπ/κός Φυσικής Αγωγής, Υπ. Δρ. Π.Τ.Δ.Ε.
Παν/μίου Πατρών

Γκαρίλα Βασιλική, Καθηγήτρια Β΄/θμιας Εκπ/σης - Δικηγόρος

Περίληψη

Τα μαθητικά συσσίτια ήταν από τα αρχαιότερα έργα κοινωνικής πρόνοιας. Σκοπός των μαθητικών συσσιτίων ήταν η χορήγηση, είτε δωρεάν είτε έναντι μικρού τιμήματος, κυρίως την μεσημβρία, στον ελλιπώς κατά ποιόν και ποσό διατρεφόμενο μαθητή, θερμού και θρεπτικού προγεύματος, συμπληρωματικού της ημερησίας του διατροφής, ανταποκρινόμενων στις ανάγκες της αυξήσεως του οργανισμού του και στις απαιτήσεις της εργασίας στο σχολείο. Ήταν γνωστά τα επακόλουθα του υποσιτισμού στην παιδική ηλικία. Η μείωση της ζωτικότητας και ενεργητικότητας του παιδιού, η επιβράδυνση της αναπτύξεως, η ελάττωση της αντοχής του έναντι των λοιμώξεων, η πνευματική νωθρότητα κ.λπ. Ο υποσιτισμός ειδικότερα ενοχοποιούταν για την εκδήλωση φυματίωσης. Τα μαθητικά λοιπόν συσσίτια, αποτελούσαν την βάση της όλης σχολικής αντιλήψεως και πρόνοιας, το πλέον θετικό και αποτελεσματικό μέτρο για την προστασία της υγείας των ασθενικών και υποσιτισμένων μαθητών, το ισχυρότερο όπλο της προληπτικής περιθάλψεως. Και εάν δίνονταν μεγάλη σημασία πριν τον πόλεμο στα μαθητικά συσσίτια, ευνόητος η αξία αυτών μετά τον πόλεμο για την αποκατάσταση της υγείας των παιδιών της Ελλάδας, τα οποία δοκιμάσθηκαν σκληρά από τον πόλεμο και την κατοχή. Για την προσέγγιση του ερευνητικού μας υλικού χρησιμοποιήσαμε τη μέθοδο της ιστορικής έρευνας, αξιοποιώντας ως πρωτογενείς πηγές: νόμους, διατάγματα, εγκυκλίους και αποφάσεις και ως δευτερογενείς πηγές: κάθε βιβλιογραφική αναφορά σχετιζόμενη με το θέμα.

Εισαγωγή

Τα μαθητικά συσσίτια εισήχθησαν και επιβλήθηκαν σ' όλες τις πολιτισμένες χώρες για λόγους υγιεινολογικούς, κοινωνικούς και παιδαγωγικούς (Στεφάνου, 1940).

Υγιεινολογικοί λόγοι: Ήταν γνωστά τα επακόλουθα του υποσιτισμού στην παιδική ηλικία. Η μείωση της ζωτικότητας και ενεργητικότητας του παιδιού, η επιβράδυνση της αναπτύξεως, η ελάττωση της αντοχής του έναντι των λοιμώξεων, η πνευματική νωθρότητα κ.λπ. Ο υποσιτισμός ειδικότερα ενοχοποιούταν για την εκδήλωση φυματίωσης (Στεφάνου, 1940). Κοινωνικοί: Η εγκατάλειψη των παιδιών, από τα πρώτα βήματα της ζωής τους, στην δυστυχία της πείνας για την οποία δεν είναι αυτά υπεύθυνα, εκ μέρους εκείνων που είναι υποχρεωμένοι και μπορούν να τα βοηθήσουν είναι οι λόγοι που συνηγορούν υπέρ των μαθητικών συσσιτίων. Παιδαγωγικοί: Τέλος ανάγκες καθαρά παιδαγωγικές επέβαλαν τον θεσμό των μαθητικών συσσιτίων. Γιατί μαθητές που πεινούν είναι αδύνατο ν' ανταποκριθούν στις απαιτήσεις της σχολικής εργασίας. Όπου λειτουργούσαν μαθητικά συσσίτια οι δάσκαλοι διαπίστωναν το γεγονός μιας αξιόλογης σωματικής και πνευματικής βελτίωσης των συμμετασχόντων σ' αυτά μαθητών (Εγκύκλιος 240/102366, 6 Δεκεμβρίου 1937 «Περί οργανώσεως και λειτουργίας Μαθητικών Συσσιτίων»). Μορφωτικό μέσο μέγιστης σημασίας: Η πείρα από την λειτουργία του θεσμού απέδειξε ακόμη, ότι τα μαθητικά συσσίτια είναι και μορφωτικό μέσο πρωτίστης σημασίας στα χέρια των δασκάλων. Στο κοινό τραπέζι του συσσιτίου και υπό την διηνεκή επίβλεψη αυτών οι μαθητές συνήθιζαν να λαμβάνουν την τροφή τους κατά τις υποδείξεις της υγιεινής, τις οποίες μετέφεραν μετέπειτα και στην οικογένειά τους. Με την λειτουργία εξ' άλλου αυτών εντός των σχολείων οι μαθητές αποκτούν ακόμη και στοιχειώδεις γνώσεις οικιακής οικονομίας (Στεφάνου, 1946).

Σκοποθεσία

Η κατάθεση αυτής της μελέτης στην ακαδημαϊκή και εκπαιδευτική κοινότητα γίνεται με σκοπό να διερευνήσει τις θεσμικές ρυθμίσεις, τις διαδικασίες και τους τρόπους με τους οποίους συγκροτήθηκε, οργανώθηκε και ασκήθηκε η πολιτική για μαθητικά συσσίτια στο εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας μας από 1931 μέχρι και το 1967.

Βιβλιογραφική επισκόπηση

Διατρέχοντας την ελληνική βιβλιογραφία διαπιστώνουμε ότι οι σχετικές αυτοτελείς αναφορές για το θεσμό των μαθητικών συσσιτίων στην χώρα μας, είναι περιορισμένες. Πιο συγκεκριμένα καταγράφουμε κυρίως τις αξιολογικές μελέτες δύο σημαντικών προσωπικοτήτων στο χώρο της Σχολικής Υγιεινής του Δημητρίου Στεφάνου και του Εμμανουήλ Λαμπαδάριου.

- Στεφάνου Δημ. (1946). *Τα μαθητικά συσσίτια* (Νομοθεσία – Εγκύκλιοι – Οδηγίες – Υποδείγματα), εκδ. Αλευροπούλου, Αθήναι.
- Λαμπαδάριος, Εμμ. (1934) *Η σχολική αντίληψη και ιδίως περί των μαθητικών συσσιτίων εν Ελλάδι*, εκδ. Κλεισιούνη, Αθήναι.

Ερευνητικά ερωτήματα

Κατά την ανάλυση και επεξεργασία του ερευνητικού μας υλικού θα μας απασχολήσει η προσέγγιση των εξής ερευνητικών ερωτημάτων:

- Ποια θεσμικά μέτρα ελήφθησαν εκ μέρους του Κράτους για τα μαθητικά συσσίτια;
- Ποιοι παράγοντες, ενδογενείς και εξωγενείς (επιστημονικοί - κοινωνικοί –πολιτικοί – οικονομικοί – εκπαιδευτικοί) επηρέασαν τη διαμόρφωση του θεσμικού πλαισίου στη χώρα μας;
- Ποιες αλλαγές ή διαφορές υπήρξαν στις περιόδους που εξετάζουμε;
- Ποιοι φορείς είχαν τον ουσιαστικό εποπτικό ρόλο;
- Ποιες αρχές και ποια βασικά νομιμοποιητικά επιχειρήματα υιοθετούσαν οι μεταρρυθμιστές – υποστηρικτές τους;

Θεωρητικό Πλαίσιο: Κράτος Πρόνοιας και Εκπαίδευση

Ιδιαίτερα σημαντική θεωρείται η ανακατανομική λειτουργία του Κράτους Πρόνοιας σε δύο κυρίως χώρους: Στο χώρο της υγείας και στο χώρο της παιδείας. Όπως γίνεται αντιληπτό, πρόκειται για δύο κοινωνικά αγαθά υψίστης σημασίας, τα οποία δεν μπορούν να αποτελέσουν προνόμιο μικρών μόνο κοινωνικών ομάδων, αλλά πρέπει να κατανέμονται ισότιμα σε όλες τις πληθυσμιακές ομάδες, όπως απαιτούν οι αρχές της κοινωνικής δικαιοσύνης, του αλτρουισμού και της συλλογικότητας (Πυργιωτάκης, 1995). Η κατανόηση της εκπαίδευσης ως μιας κοινωνικής διαδικασίας που εξυπηρετεί το γενικό όφελος συνιστά τον πυρήνα του επιχειρήματος για την ενεργοποίηση του κρατικού παρεμβατισμού και τη συγκρότηση του προνοιακού χαρακτήρα των εκπαιδευτικών θεσμών, που οικοδομείται σταδιακά από τον 19^ο αιώνα και αναπτύσσεται ιδιαίτερα μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, οπότε και συναρτάται με τη γενικότερη ανάπτυξη του κράτους πρόνοιας (Ζαμπέτα, 1993: σ. 223).

Η εκπαιδευτική πολιτική, σύμφωνα με τις προσεγγίσεις του κράτους πρόνοιας, οφείλει να στοχεύει στην ισότητα των εκπαιδευτικών ευκαιριών και στη διασφάλιση ορισμένων ελαχίστων συνθηκών (minimum standards) όσον αφορά την πρόσβαση αλλά και την παροχή των εκπαιδευτικών αγαθών σε όλους τους πολίτες (Ζαμπέτα, 1993). Η έννοια όμως των εκπαιδευτικών αγαθών, όπως και όλων εν γένει των δημοσίων αγαθών, παραπέμπει στο πρόβλημα της άνισης κοινωνικής κατανομής των πόρων. Εφόσον ληφθεί υπόψη η πραγματικότητα αυτή, η εξασφάλιση της ισότητας ευκαιριών προϋποθέτει την άσκηση πολιτικών αναδιανεμητικού χαρακτήρα ή, όπως αναφέρεται στην εκπαιδευτική βιβλιογραφία, αντισταθμιστικής εκπαίδευσης (compensatory education) (Παπαδάκης, Ν. – Μπουζάκης Σ., 2002, Φραγκουδάκη, 1985, Λαμπίρη – Δημάκη, 1974, Ηλιού, 1984).

Οι προσεγγίσεις του κράτους πρόνοιας αντιμετωπίζουν τον προνοιακό χαρακτήρα του κράτους ως ένα πλέγμα αλληλεπιδρώντων και συλλειτουργών θεσμών, (Ζαμπέτα, 1994: σ.57). Αρκετοί ερευνητές θεωρούν ότι η ίδια η εκπαιδευτική πολιτική δεν μπορεί να προσεγγίζεται μονοδιάστατα, θεωρούμενη ως μια ιδεολογικά-κοινωνικά ουδέτερη κρατική πολιτική (Παπαδάκης, Ν. – Μπουζάκης Σ., 2002: σ. 34). Ως στόχος της λοιπόν θεωρείται η άρση των μηχανισμών εκείνων της εκπαίδευσης που δημιουργούν, συντηρούν και αναπαράγουν κοινωνικές ανισότητες μέσω της διασφάλισης σε εθνικό επίπεδο ενιαίων εκπαιδευτικών κριτηρίων και standards, (Παπαδάκης, 2003: σ.72).

Μεθοδολογία

Για την προσέγγιση του θέματος χρησιμοποιήσαμε τη μέθοδο της ιστορικής έρευνας¹, αξιοποιώντας ως πρωτογενείς πηγές (primary sources) - τεκμήρια: νόμους, διατάγματα, Πρακτικά της Βουλής, εισηγητικές εκθέσεις και εκθέσεις σχολιατικής υπηρεσίας και επιθεωρητών, δημοσιεύματα στο τύπο και σε περιοδικά και ως δευτερογενείς πηγές (secondary sources): κάθε βιβλιογραφική αναφορά σχετιζόμενη με το θέμα (Cohen, - Manion, 1997).

Για την κριτική σύνθεση και τη συγκριτική αξιολόγηση των ερευνητικών αποτελεσμάτων μας κατά τις διάφορες μεταρρυθμιστικές περιόδους, θα χρησιμοποιήσουμε την ιστορικό - συγκριτική ανάλυση (Ι.Σ.Α)². Μάλιστα, θα ακολουθήσουμε μια πορεία δύο σταδίων. Στην αρχή, μέσα από τη συγκριτική αντιπαραβολή των ερευνητικών μας δεδομένων, θα προβούμε στην περιγραφική παρουσίαση των ευρημάτων μας. Στη συνέχεια, με αφορμή την προηγούμενη εικόνα και τις θεωρητικές μας παραδοχές, θα επιχειρήσουμε την επισήμανση - προσδιορισμό, επεξήγηση και ερμηνεία των ενδεχόμενων εξελίξεων ή μεταβολών του φαινομένου που μελετάμε στο χρόνο, ώστε να μπορέσουμε να οδηγήσουμε παραπέρα τους θεωρητικής και πρακτικής υφής ερευνητικούς μας προβληματισμούς (Μπουζάκης, Κουστουράκης, Μπερδούση, 2001:σ.39).

Συμπλέοντας με το τριμερές σχήμα του Heidegger «κατάσταση, κατανόηση, ερμηνεία» με τη συνεχή αλληλεπίδραση και τη διαλεκτική σχέση «μέρους» και «όλου» (Πυργιωτάκης – Παπαδάκης, 1998: σ.853), ελπίζουμε ότι θα οδηγηθούμε στη βαθύτερη κατανόηση των νοημάτων των κειμένων, των δηλουμένων και μη δηλουμένων, αναζητώντας την τόσο στον εξω-εκπαιδευτικό χώρο, δηλαδή σε μακροκοινωνικό επίπεδο, αφού, η εκπαίδευση δε συντελείται σε κοινωνικοοικονομικό κενό, όσο και στον εσω-εκπαιδευτικό (μικροκοινωνικό επίπεδο) (Μπουζάκης, 2002: σ.21). Η εκπαίδευση εξάλλου – ως πεδίο των κοινωνικών επιστημών – είναι ένα «πολυπαραγοντικό» και «πολυπαραδειγματικό» πεδίο (Καζαμίας, 2002, σ.12), ένα και μόνο γεγονός μπορεί να δεχτεί περισσότερες της μιας ερμηνείες, ίσως, δε, και αντίθετες μεταξύ τους. Και βέβαια η ερμηνεία που δίνεται σ’ ένα κοινωνικό φαινόμενο δηλώνει και το είδος της θεωρίας υπό την οποία το φαινόμενο αυτό εξετάζεται (Μουζέλης, 1997: σ. 37). Ο ερευνητής οφείλει να συλλάβει το βαθύτερο νόημα και να το φέρει σε αντιπαράθεση με το «πνεύμα» της εποχής αλλά και να διερευνήσει τις συνθήκες κάτω από τις οποίες ψηφίστηκε (Πυργιωτάκης – Παπαδάκης, 1998: σ.855).

Ο ΘΕΣΜΟΣ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΙΚΩΝ ΣΥΣΣΙΤΙΩΝ

Περίοδος 1931 - 1935

---

¹ Χρησιμοποιήθηκαν τεχνικές «αστοριοδιφίας για τη συλλογή του πρωτογενούς υλικού και τη δόκιμη, λειτουργική συγκρότηση πληροφοριακών συνόλων. Τέτοιες τεχνικές ήταν η αρχειακή εργασία και ο έλεγχος των πηγών» (Παπαδάκης, Ν. – Μπουζάκης Σ., 2002: σ. 35). Η ιστορική έρευνα κατά τον Borg (1963) «είναι ο συστηματικός και αντικειμενικός εντοπισμός, η εκτίμηση και σύνθεση μαρτυριών, προκειμένου να θεμελιωθούν γεγονότα και να συναχθούν συμπεράσματα σχετικά με συμβάντα του παρελθόντος. Είναι μια πράξη αναδόμησης που αναλαμβάνεται με ένα πνεύμα κριτικής αναζήτησης».

² Τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της ιστορικής – συγκριτικής ανάλυσης (Ι.Σ.Α.) που θα εφαρμόσουμε στην μελέτη μας σύμφωνα και με τον Καζαμιά (2002-03:σ.14), μπορούν να συνοψιστούν στα εξής σημεία:

- Αφήγηση και ιστόρηση γεγονότων – Αναζήτηση σχέσεων αιτίου – αιτιατού.
- Ερμηνεία εκπαιδευτικών γεγονότων / προβλημάτων και ιδιαιτεροτήτων. Μελέτη και ερμηνεία λίγων ειδικών περιπτώσεων.
- Ανάλυση – επιλεκτική χρήση εννοιών/ θεωριών (από άλλες ανθρωπιστικές και κοινωνικές επιστήμες)
- Κατανόηση (verstehen) – «κατανόηση με φαντασία» (E. H. Carr).
- Ποιοτική έρευνα
- Αποποίηση «μελιорιστικών» τάσεων/ προκαταλήψεων και μεταρρυθμιστικών / βελτιωτικών προθέσεων

Από το 1931 (επί υπουργίας Γ. Παπανδρέου³) εκδηλώνεται μεγαλύτερο ενδιαφέρον από το Κράτος για τα μαθητικά συσσίτια. Εκτός των 2 εκατομμυρίων δραχμών που δόθηκαν από το Κράτος (Στεφάνου, 1940), εισπράχτηκαν χρήματα και από τοπικούς πόρους, συνεισφορές, εράνους, ιδιωτικές και κοινοτικές δωρεές, από τα διάφορα σχολικά ταμεία του Κράτους και για υλική ενίσχυση των συσσιτίων άλλα 7,5 εκ. δρχ. Στην ίδια λογική ενίσχυσης του οργανισμού των φτωχών μαθητών εντάσσεται και η διανομή σταφιδόψωμου στα σχολεία από το Σεπτέμβριο του 1931 (Γ.Γ.Ν.Γ. 2005).

Η εξέλιξη των μαθητικών συσσιτίων στη χώρα μας από το έτος 1927 έως και το 1933 ήταν η παρακάτω:

Σχολικά έτη	Αριθμ. Συσσιτ. μαθητών
1927-28	525
1928-29	3.500
1929-30	4.500
1930-31	26.000
1931-32	30.000
1932-33	32.000

Σχολικά έτη	Αριθμ. Πόλεων που είχαν συσσίτια
1928-29	13
1929-30	16
1930-31	58

(Πηγή: Λαμπαδάριος, Εμμ., 1934: σ.14 και 1932: σ.160).

Σύλλογοι, οργανώσεις γονέων και σχολικές εφορείες με την οικονομική υποστήριξη του Υπουργείου και την επιστημονική εποπτεία του Εμμ. Λαμπαδαρίου –Διευθυντή της Υπηρεσίας Σχολικής Υγιεινής - ενθαρρύνονται στην κατεύθυνση της οργάνωσης και διανομής θρεπτικών γευμάτων στους άπορους μαθητές, καθώς ο αγώνας για τον περιορισμό της μαθητικής φυματίωσης επικεντρώνεται τώρα στην παροχή άφθονης και υγιεινής τροφής (Στεφάνου, 1946).

Παράλληλα με την αρωγή του κράτους τα σχολικά ταμεία ενισχύονταν και από τοπικούς πόρους. Η αξία της μερίδας διέφερε ανάλογα με την αξία των τροφίμων και του εδεσματολογίου. Ο μέσος όρος κυμαίνεται στις 3 δρχ. περίπου (*Ενιαυσια έκθεσις περί των πεπραγμένων εν τη υπηρεσία της σχολικής υγιεινής κατά το σχολικό έτος 1930 – 1931*).

Διάφορα σωματεία οργανώνουν τα συσσίτια (Πατριωτικό Ίδρυμα, Ερυθρός Σταυρός, Σωματείο Μεριμνης Θεσσαλονίκης), ενώ συμβάλλουν και διάφορες σχολικές εφορείες και εκπαιδευτικές αρχές (Γ.Γ.Ν.Γ. 2005).

Η εγκύκλιος του Υπ. Παιδείας 53551/68, 1 Σεπτεμβρίου 1934 «Οργάνωση μαθητικών συσσιτίων», προς τις εκπαιδευτικές και σχολιατρικές αρχές όριζε τα εξής:

Στα μαθητικά συσσίτια συσσιτούνται:

α) Κατά προτίμηση ασθενικοί μαθητές σε κατάσταση υποσιτισμού ευρισκόμενοι λόγω απορίας ή δυσμενών οικιακών συνθηκών (παιδιά ορφανά ή εργαζομένων μητέρων κ.λπ.)

β) Αδιακρίτως κάθε μαθητής, εφ' όσον η επάρκεια των πόρων και των λοιπών όρων του συσσιτίου επιτρέπει αυτό (χώρος, συγκατάθεση γονέων, έσοδα κ.λπ.)

Η διεύθυνση και η ευθύνη της οργάνωσης των μαθητικών συσσιτίων δέον να είναι εμπιστευμένη στην σχολική εφορεία και τη διεύθυνση του σχολείου, βοηθούμενη από το διδακτικό προσωπικό του σχολείου και εν ανάγκη και από ειδικής επιτροπής, αποτελούμενης από υπαλλήλους Κοινωνικής Πρόνοιας ή συναφών οργανώσεων (κυριών, ιδιωτών ή μελών σωματείων, Ερυθρού Σταυρού, Πατριωτικού Ιδρύματος κ.λπ.). Η σχολική εφορεία καθορίζει

³ «Ο σημερινός Υπουργός της Παιδείας έχει ευτυχώς ψύχωσιν με το ζήτημα της οργάνωσης των Μαθητικών Συσσιτίων προς αντιμετώπισιν της ελλιπούς διατροφής των μαθητών, όπως και με την γενίκευσιν των παιδικών εξοχών. Τα δύο αυτά έργα είνε η καλλιτέρα και αποτελεσματικώτερα άμυνα κατά της φυματίωσης, και μόνον αυτά αρκούν ν' αποθανάτισουν ένα Υπουργόν» (Εμμ. Λαμπαδάριος, Δ/ντής Σχολικής Υγιεινής - Ενιαυσια έκθεσις περί των πεπραγμένων εν τη υπηρεσία της σχολικής υγιεινής κατά το σχολικό έτος 1930 – 1931).

τις λεπτομέρειες της οργάνωσης των συσσιτίων, την αρμοδιότητα και τα καθήκοντα του προσωπικού των συσσιτίων και συντάσσει εσωτερικό κανονισμό αυτών.

Από το 1934 την ευθύνη για τα μαθητικά συσσίτια αναλαμβάνει το Πατριωτικό Ίδρυμα, το οποίο και οργάνωνε γεύματα κοινά για τους μαθητές και τους άπορους πολίτες. Ο συγχρωτισμός όμως μαθητών και πολιτών στον ίδιο χώρο και στις ίδιες τράπεζες κατά την ώρα των γευμάτων δημιουργούσε προβλήματα. Για το λόγο αυτό πολύ γρήγορα τα συσσίτια στους μαθητές άρχισαν και πάλι να παρέχονται όπως και πριν χωριστά (1937), (Γ.Γ.Ν.Γ. 2005).

Περίοδος 1936 - 1940

Κατά το σχολικό έτος 1936-37 το Κράτος εμπιστεύθηκε την οργάνωση και λειτουργία γενικώς των συσσιτίων στο Πατριωτικό Ίδρυμα, το οποίο παρείχε εγγυήσεις επιτυχούς διεξαγωγής του δύσκολου τούτου έργου και λόγω της οργάνωσής του και λόγω των σχετικών εγκαταστάσεών του σ' όλα σχεδόν τα μεγάλα Κέντρα της χώρας. Αλλά το σύστημα αυτό της κοινής παρασκευής συσσιτίου, δεν ήταν δυνατόν να ικανοποιήσει τις ανάγκες των συσσιτούντων μαθητών, δεν μπορούσε να ανταποκριθεί ακόμη και προς την βασική αρχή των μαθητικών συσσιτίων, κατά την οποία αυτά δεν αποτελούν υπόθεση απλής φιλανθρωπίας, αλλ' εκπαιδευτικό θεσμό αναποσπαστάς συνδεδεμένο με την όλη του σχολείου ζωή. Τα μαθητικά συσσίτια οργανώνονται, επεκτείνονται και λειτουργούν πολύ καλά μέχρι και το 1940 όταν άρχισε ο πόλεμος (Γ.Γ.Ν.Γ. 2005). Το 1938 με την απόφαση 86925 για την συμμετοχή στο μαθητικό συσσίτιο εκλέγονταν οι μαθητές βάση κοινωνικών και υγεινολογικών ενδείξεων, το δε ποσοστό της συμμετοχής κυμαίνονταν μεταξύ 10%-20% επί των φοιτώντων (άρθρο 4). Τις κοινωνικές ενδείξεις εκτιμούσε η Εφορεία, βοηθούμενη σ' αυτό από τις επισκέπτριες αδελφές ή την σχολική νοσοκόμο, όπου υπηρετούσαν τέτοιες (άρθρο 6). Προς συμμετοχή στο μαθητικό συσσίτιο προτιμούνταν: α) μαθητές των οποίων οι γονείς ήταν αποδεδειγμένα άποροι, μη επαρκούντες στην διατροφή των τέκνων τους, β) μαθητές άνευ μητρικής φροντίδας (μητέρα ασθενούσα, αποθανούσα, εργαζομένη εκτός του οίκου κ.λπ.) ή υπό οικογενειακές εν γένει συνθήκες, οι οποίες δεν εξασφαλίζουν ικανοποιητική στο σπίτι διατροφή (πατέρας άνεργος, μέθυσος κ.λπ.), γ) μαθητές εξ οιουδήποτε λόγου σε έκδηλο υποσιτισμό διατελούντες και δ) μαθητές μακριά του σχολείου διαμένοντες και για τους οποίους καθίστατο αδύνατη η επιστροφή στο σπίτι και διατροφή την μεσημβρία (άρθρο 7).

Τις υγεινολογικές ενδείξεις καθόριζε ο σχολίατρος κατόπιν ειδικής προς τούτο έρευνας⁴ (άρθρο 8). Το μαθητικό συσσίτιο παρέχονταν υπό την μορφή:

- α) Πρωινού ροφήματος μόνο. Αυτό δίδονταν μετά το πέρας του πρώτου μαθήματος ή κατά το μέσο της διδασκαλίας (10 π.μ. το βραδύτερο), με τρόπο ώστε να μη επηρεάζεται η όρεξη των μαθητών για το φαγητό της μεσημβρίας. Ως τοιοούτο παρέχονταν γάλα (75-100 δρ.), όπου τούτο ήταν εφικτό, μετά ολίγου άρτου, κακάο, ελαφρύ τσαγιού μετ' άρτου, σούπα από ρύζι ή φιδέ ή ρυζόγαλο, τυριού μετ' άρτου, μαρμελάδα, φρούτα εποχής κ.λπ.
- β) Προγεύματος μόνο ή σε συνδυασμό μετά πρωινού ροφήματος. Όλως εξαιρετικώς χορηγούνταν και φαγητό την εσπέρα⁵ (άρθρο 14).

Το 1939 θεσπίστηκε με τον Αναγκαστικό Νόμο 1787 «περί οργάνωσης των μαθητικών συσσιτίων» και οργανώθηκε Κεντρική Επιτροπή Μαθητικών Συσσιτίων (Κ.Ε.Μ.Σ)⁶ που αναλάμβανε την ενίσχυση και προαγωγή του θεσμού. Την εποπτεία διατηρούσε ο Υπουργός Εθνικής Παιδείας. Προβλεπόταν επίσης υποχρεωτική εισφορά 30 δρχ. η οποία επιβαλλόταν σε κάθε μαθητή μέσης και δημοτικής εκπαίδευσης από το σχολικό

⁴ Εν ελλείψει τούτου, το έργο αυτό διενεργούσε έτερος κρατικός ιατρός, δημοτικός ή κοινοτικός ή και ιδιώτης, προσκαλούμενος από την Εφορεία (ό.π., άρθρο 8).

⁵ Εφ' όσον επέτρεπαν αυτό οι οικονομικοί πόροι του συσσιτίου παρέχονταν στους συσσιτούντες επιπροσθέτως και γλύκισμα ή φρούτα της εποχής (ό.π., άρθρο 16).

⁶ Η επιτροπή αποτελούνταν: 1) Από τον Μακαριότατο Αρχιεπίσκοπο Αθηνών ως Πρόεδρο, 2) Από τον Διευθυντή της Σχολικής Υγιεινής ως Γενικό Γραμματέα, 3) Από τους Διοικητές των Τραπεζών Ελλάδος, Εθνικής και Αγροτικής και 4) Από πέντε άλλα μέλη διοριζόμενα με απόφαση του Υπουργού Εθνικής Παιδείας επί τριετή θητεία δυνάμενη ν' ανανεωθεί (άρθρο 1, Ν.1787/39).

έτος 1939-1940⁷, καθώς και εισφορές δήμων, κοινοτήτων, ταμείων και νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου.

Το παρακάτω διαιτολόγιο είχε εγκριθεί από το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας δια του ισχύοντος Κανονισμού λειτουργίας Μ. Σ. (δια υπ. αποφ. 102.915/15-10-1939). Ενεκρίθη επίσης και παρά του Ανωτάτου Υγειονομικού Συμβουλίου του Κράτους, ενώπιον του οποίου έγινε η δέουσα εισήγηση δι' εκθέσεως του διευθυντού Σχολικής Υγιεινής κ. Δ. Στεφάνου.

Δευτέρα	Τρίτη	Τετάρτη	Πέμπτη	Παρασκευή	Σάββατο
Πατάτες ή κολοκυθάκια γιαχνί	Κρέας σούπα ή κρέας με μακαρόνια ή με πατάτες	Φασόλια ή φακές σούπα	Μακαρόνια κιμά ή γιουβαρλάκια	Σπανακόρυζο ή μελιτζάνες φούρνου ή κολοκυθάκια ή ντομάτες γεμιστές	Βακαλάος χόρτα ή βακαλάος πλακί ή ψάρι πλακί φούρνου

Επί Μεταξά πραγματοποιήθηκε έρανος για τα μαθητικά συσσίτια. Πραγματοποιήθηκε δε ραδιοφωνική επίκληση προς το λαό για την ενίσχυση του αγώνα κατά του μαθητικού υποσιτισμού μέσω των μαθητικών συσσιτίων το απόγευμα της 28ης Οκτωβρίου 1939. Σε αυτή συμμετείχαν ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών Χρυσόστομος, η Λέλα Ι. Μεταξά (αντιπρόεδρος της Κ.Ε.Μ.Σ.). Η ομιλία καταλήγει: «Έλληνες και Ελληνίδες. Απαντήσατε εις την έκκλησιν του Μακαριότατου Αρχιεπισκόπου Αθηνών και Πάσης Ελλάδος⁸. Ενισχύσατε τα μαθητικά συσσίτια. Βοηθήσατε το έργον. Δεν πρέπει να υπάρχουν μαθηταί νηστικοί. Αυτό επιβάλλει το συμφέρον της κοινωνίας και του Έθνους», (Γ.Γ.Ν.Γ. 2005).

Κατά το σχολικό έτος 1938 – 39 έλαβαν μέρος στα μαθητικά συσσίτια 52.250 μαθητές ενώ κατά το σχολικό έτος 1939 – 40 λειτούργησαν μαθητικά συσσίτια σε 2.484 δημοτικά σχολεία. Έλαβαν μέρος σ' αυτά 97.134 μαθητές ήτοι 19,7% επί 489.949 φοιτώντων στα ως άνω σχολεία μαθητών. Από το σχολικό έτος 1940-41 τα μαθητικά συσσίτια υπό την μορφή του Νόμου δεν λειτούργησαν λόγω του πολέμου, όστις έπληξε την χώρα μας (Στεφάνου, 1946: σ. 73).

Περίοδος 1941-1967

Το 1946 το συσσίτιο περιλάμβανε μόνο πρωινό ρόφημα. Το 1947-48 προστέθηκε και ξηρή τροφή (τυρί) και από το 1949-1952 εμπλουτίστηκε με σταφιδόψωμο. Το 1946 αρχίζει μια νέα περίοδος στη λειτουργία των μαθητικών συσσιτίων. Τότε εκδόθηκαν δύο υπουργικές αποφάσεις (99686/Νοέμβριος 1946 & 99687/ 4 Δεκεμβρίου 1946) και δόθηκε νομική υπόσταση στα όργανα και τους φορείς των μαθητικών συσσιτίων και ρυθμίστηκαν λεπτομέρειες λειτουργίας τους, παράλληλα δε καθορίστηκαν οι σκοποί των μαθητικών συσσιτίων, οι μορφές υπό τις οποίες θα παρέχονταν, ο τρόπος οργάνωσης, οι φορείς και τα καθήκοντά του, ενώ καθορίστηκε και η σύνθεση και ο τρόπος συγκρότησης της Κεντρικής Επιτροπής Μαθητικών Συσσιτίων (ΚΕΜΣ). Επιπλέον ορίστηκαν οι πηγές χρηματοδότησης και ο τρόπος διαχείρισης και ελέγχου αυτών (Στεφάνου, 1940).

Κατά το σχολικό έτος 1946-47 χορηγήθηκαν τρόφιμα που αναλογούσαν κατ' είδος και ποσότητα σε κάθε μαθητή κατά μήνα (26 συσσίτια) ως κάτωθι:

Κάθε μαθητής ελάμβανε:

- α) Καθ' εκάστη ένα κύπελλο γάλα (είτε εβαπορέ ή σε σκόνη) μετά ζαχαρέως, γλυκόζης και κακάο.
- β) 10 συσσίτια μηνιαίως από κρέας με χόρτα ή χοιρινό με αυγά ή κρέας κονσέρβα (αναλόγως των υπάρχοντων στα Διαμερίσματα και Κέντρα Διανομών αποθεμάτων εκ των ως άνω ειδών).

⁷ Η εισφορά έπαυσε να ισχύει από το σχολικό έτος 1943-44 για τους μαθητές των Σχολείων Μέσης Εκπαιδεύσεως, δυνάμει του άρθρου 7, παρ. 4. Ν.1287/1944.

⁸ Η έκκληση του Αρχιεπισκόπου Αθηνών ήταν: «η δυστυχία του πτωχού και ασθενικού παιδιού πρέπει να συγκινή πάσαν χριστιανικήν ψυχήν και ότι πάντες οι ευπορούντες καθήκον έχουν να ενισχύσουν τα μαθητικά συσσίτια, τα οποία είναι ανάγκη να λειτουργήσουν μέχρι του τελευταίου ελληνικού χωριού» (Στεφάνου, 1946: σ. 61).

- γ) 10 συσσίτια από όσπρια, παρασκευαζόμενα με ορισμένη ποσότητα σούπας, λίπους και ντομάτας.
- δ) 6 συσσίτια από τυρί.
- ε) Επί 11 ημέρες μηνιαίως μαρμελάδα ή γλυκό μήλο (πουρέ) και
- στ) Επί 10 ημέρες κατά μήνα βούτυρο φιστικιών, το οποίο χορηγούνταν με την μαρμελάδα.

Το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας για το σχολικό έτος 1947-48 κατήρτισε το κάτωθι πρόγραμμα συμπληρωματικής διατροφής των μαθητών⁹. Το πρόγραμμα, καταρτισθέν επί τη βάσει των δυνάμενων να διατεθούν τροφίμων, συνίστατο για κάθε μαθητή:

- 1) Σε ένα κύπελλο ημερησίως γάλακτος μετ' αναλόγου ποσότητας ζαχάρους και κακάου ή σοκολάτας (γάλα σε σκόνη 10 δράμια, ζάχαρη 4 δράμια και κακάο ή σοκολάτα ή τούτσι 1 δράμι).
- 2) Σε ένα τεμάχιο σταφιδόψωμο ημερησίως, συγκείμενο από αλεύρι 20 δράμια, σταφίδα 5 δράμια, γάλα σε σκόνη 5 δράμια, έλαιο ή λίπος 2 δράμια και αλάτι 1 δράμι. Το ως άνω διαιτολόγιο απέδιδε 540 θερμίδες ημερησίως και λεύκωμα 23 γραμμάρια, από τα οποία τα 17 ζωικό.¹⁰

Στα μαθητικά συσσίτια μετείχαν μαθητές Στοιχειώδους και Μέσης εκπαίδευσης σε ποσοστό 75%, αποκλεισμένων των αποδεδειγμένως ευπόρων μαθητών. Περί των Ιδιωτικών σχολείων το 30%. Και αυτό διότι δεν δικαιολογούνταν η δωρεάν, με τις τότε δυσχερείς οικονομικές συνθήκες του τόπου, διατροφή εκ μέρους του Κράτους των παιδιών των ευπόρων οικογενειών. Μπορούσαν επίσης να συμμετάσχουν των συσσιτίων με το αυτό ποσοστό οι μαθητές των μειονοτικών σχολείων, των Παιδαγωγικών Ακαδημιών, της Ακαδημίας Σωματικής Αγωγής και των Ιερατικών Σχολών. Δικαιούνταν μιας μερίδας οι εκπαιδευτικοί λειτουργοί, το σχολιατρικό προσωπικό και το προσωπικό που χρησιμοποιούνταν για την παρασκευή. Τρόφιμα στα μέλη των οικογενειών των εκπαιδευτικών δεν χορηγούνταν. Οι μαθητές των νηπιαγωγείων μετείχαν των συσσιτίων των δημοτικών σχολείων εφ' όσον συστεγάζονταν ή των πλησιέστερων τέτοιων.

Προκειμένου περί των άνευ διδασκάλου σχολείων τα παιδιά σχολικής ηλικίας (7-12 ετών) δικαιούνται συμπληρωματικής διατροφής. Για την χορήγηση αυτής, σύμφωνα με το ανωτέρω διαιτολόγιο, δέον να συγκροτηθούν, όπου αυτό καθίσταται δυνατόν, με μέριμνα των οικείων επιθεωρητών οι κατά νόμο σχολικές εφορείες.

Από το 1963 προστέθηκε και μεσημβρινό γεύμα. Τα μαθητικά συσσίτια αποτελούσαν πλέον δραστηριότητα της καθημερινής λειτουργίας του σχολείου, το οποίο είχε και την ευθύνη της αγοράς τροφίμων και της παρασκευής και διανομής των γευμάτων μέσα στους χώρους τους (Γ.Γ.Ν.Γ. 2005). Επίσης παγιποιείται ο θεσμός των συσσιτίων και καθιερώνεται η συμμετοχή εις αυτά παντός μαθητού, ώστε να εκλείψει οιαδήποτε κοινωνική διάκριση και αποφευχθεί το αίσθημα μειονεκτικότητας εκ της ανίσου μεταχειρίσεως των μαθητών.

Για το συσσίτιο ορίζονταν από την Εφορεία ένας εκ των διδασκάλων του σχολείου (ή των σχολείων στην περίπτωση του κοινού συσσιτίου) για το έργο αυτό. Οι ώρες της απασχολήσεώς του θεωρούνταν ώρες σχολικής εργασίας. Σ' αυτόν χορηγούνταν ανάλογη κατά μήνα αποζημίωση. Τα έργα τού επί του συσσιτίου διδασκάλου ήταν τα κάτωθι:

- 1) Παρακολουθούσε καθ' εκάστη την λειτουργία του συσσιτίου δια την εκ μέρους του προσωπικού τήρηση του Κανονισμού.
- 2) Αναφέρονταν προς την Εφορεία υποδεικνύοντας τις εκάστοτε ελλείψεις και ανάγκες του συσσιτίου.
- 3) Τηρούσε βιβλίο αποθήκης τροφίμων, στο οποίο καταχωρούσε την κατ' είδος τροφίμων εισαγωγή και εξαγωγή, το τιμολόγιο κ.λπ. και το οποίο έκλινε στο τέλος κάθε μήνα, έχοντας την ευθύνη για κάθε ανωμαλία στην αποθήκη.

⁹ Το ίδιο πρόγραμμα συμπληρωματικής διατροφής των μαθητών εφαρμόστηκε και για το σχολικό έτος 1948-49.

¹⁰ Παρόμοιο το πρόγραμμα του συσσιτίου των μαθητών και για το σχολικό έτος 1948-49 σύμφωνα με την εγκύκλιο 77723 / 21 Σεπτεμβρίου 1949 «Περί επαναλειτουργίας των μαθητικών συσσιτίων».

- 4) Εισήγαγε στην αποθήκη τρόφιμα τα οποία προμηθεύονταν εγκαίρως είτε κατόπιν προηγούμενου μειοδοτικού διαγωνισμού, τον οποίο ενεργούσε η Εφορεία, είτε ελεύθερως εκ της αγοράς.
- 5) Μεριμνούσε για την καλή συντήρηση των τροφίμων και των υλικών εν γένει και για την κατάλληλη τοποθέτηση αυτών.
- 6) Παρέδιδε καθ' εκάστη εκ της αποθήκης, παρουσία των επί του συσσιτίου Κυριών και Δεσποινίδων της ημέρας, στο μάγειρα τις αναγκαίες ποσότητες τροφίμων για την παρασκευή του συσσιτίου, μετά προηγούμενη ζύγιση βάσει του ακριβούς αριθμού συσσιτουμένων και του διαιτολογίου.
- 7) Τηρούσε το πρόχειρο βιβλίο συσσιτίου μετά των εκ περιτροπής οριζομένων επί του συσσιτίου Κυριών και Δεσποινίδων, στο οποίο κατέγραφε λεπτομερώς τα χρησιμοποιούμενα καθ' εκάστη τρόφιμα προς παρασκευή του συσσιτίου, την αξία αυτών κατά μονάδα και ποσότητα και την καθ' εκάστη συνολική δαπάνη.
- 8) Ευθύνονταν μετά της Εφορείας για κάθε παρουσιαζόμενο έλλειμμα ή και πλεόνασμα τροφίμων στην αποθήκη.

Από το έτος 1965-1966 τα συσσίτια θα επεκταθούν εις αριθμόν μαθητών 600.000 (πρωινό ρόφημα και μεσημβρινό φαγητό), θα τεθούν δε ταύτα μονίμως υπό την απόλυτον καθοδήγηση και εποπτεία του Υπουργείου Παιδείας, ασκούμενη υπό των περιφερειακών υπηρεσιών του (Στεφάνου, 1964:σσ. 1-2). Από το 1966 γενικεύτηκε η λειτουργία μαθητικών συσσιτίων σ' όλα σχεδόν τα δημοτικά σχολεία. Τα συσσίτια προορίζονταν κυρίως για τους άπορους και αδύνατους μαθητές (Γ.Γ.Ν.Γ. 2005). Με την εγκύκλιο 195575/23 Δεκεμβρίου 1967 «Μαθητικά συσσίτια σχολικού έτους 1967 – 68, κατόπιν αναθεωρήσεως του θεσμού των μαθητικών συσσιτίων υπό τη μορφή και το τύπο της μέχρι τότε λειτουργίας αυτών, το Εθνικό Συμβούλιο Οικονομικής Πολιτικής (Ε.Σ.Ο.Π.) αποφάσισε τα κάτωθι:

Τα μαθητικά συσσίτια θα λειτουργούσαν υπό μορφή παρασκευαζομένου συσσιτίου, βάσει βελτιωμένου διαιτολογίου, μόνο στα σχολεία στα οποία υπάρχουν οι προϋποθέσεις καλής παρασκευής και παραθέσεως αυτού με συμμετοχή όλων των απόρων, ως και των επιθυμούντων εκ των μη ανηκόντων στην κατηγορία αυτή. Στα λοιπά σχολεία θα διανέμονταν 5δραχμος οικονομική ενίσχυση κατά μαθητή ημερησίως στους κηδεμόνες των απόρων μαθητών μετ' απαρασκευάστων τροφίμων των αποστελλομένων υπό των Αμερικανικών Οργανώσεων Βοηθείας. Στα σχολεία της Πρωτεύουσας δεν θα λειτουργούσαν συσσίτια, καθώς επίσης δεν θα καταβάλλονταν η 5δραχμος ενίσχυση στους μαθητές, ούτε διανομή απαρασκευάστων τροφίμων. Στα σχολεία των πόλεων άνω των 20.000 κατοίκων δεν θα καταβάλλονταν η 5δραχμος ενίσχυση στους μαθητές, θα διανέμονταν όμως απαρασκευάστα τρόφιμα προελεύσεως Αμερικανικής Βοηθείας.

Σταδιακά και λόγω της βελτίωσης των όρων διαβίωσης των Ελλήνων η λειτουργία των συσσιτίων άρχισε να χάνει τη σημασία της.

Διαπιστώσεις - Συμπεράσματα

Και από τα έργα της μαθητικής αντιλήψεως ιδιαίτερη αναφορά χρήζουν τα μαθητικά συσσίτια, διότι για τον μαθητή που πεινάει προείχε η εξασφάλιση της αναγκαίας τροφής, ως ανάγκη υγιεινολογική, κοινωνική και παιδαγωγική. Για την συμμετοχή στο μαθητικό συσσίτιο διακρίνονταν κοινωνικές και υγιεινολογικές ενδείξεις. Κατανοήθηκε δηλαδή ότι η υγεία του υποσιτιζόμενου μαθητή διατρέχει κινδύνους πολύ σοβαρούς και ότι ο υποσιτισμός κατά τη παιδική ηλικία δεν παρέρχεται, δυστυχώς, άνευ θλιβερών συνεπειών. Έπρεπε λοιπόν να εγκαταλειφθεί «το πολλάκις υμνηθέν λιτοδίαιτον του Έλληνο» (Μπουζάκης, 2002: σ. 652), λόγω και της σύνδεσής του με την εκκόλαψη της φυματίωσης.

Τα μαθητικά συσσίτια ήταν επιτακτική ανάγκη να λειτουργήσουν ως εκπαιδευτικός θεσμός και όχι ως υπόθεση φιλανθρωπίας (Εγκύκλιος 240/102366, 6 Δεκεμβρίου 1937 «Περί οργανώσεως και λειτουργίας Μαθητικών Συσσιτίων»). Και ασφαλώς δεν μπορούσε να παραμένει αμέτοχο το σχολείο και αδιάφοροι οι διδάσκαλοι με το πρόσχημα, ότι παρακωλύεται το εκπαιδευτικό έργο. Υπενθυμίζουμε το σύνθημα που επικρατούσε στην Αγγλία: «Primum vivere», «Πρώτα ψωμί εις τα παιδιά και έπειτα γράμματα», (Στεφάνου, 1940: σ.474).

Για να δείξουμε το μέγεθος του προβλήματος της ελλιπούς και κακής ποιότητας διατροφής των μαθητών παραθέτουμε ένα γράμμα διδασκάλου από μεγάλο χωριό της Πελοποννήσου στον Εμμ. Λαμπαδάριο, Διευθυντή της Σχολικής Υγιεινής στο Υπουργείο Παιδείας.

20 Μαρτίου 1930

«Αγαπητέ μου, χαρακτηριστική εικόνα της τροφής που τρώνε τα Ελληνόπουλα του δημοτικού σχολείου που διευθύνω σας δίδει το εξής περιστατικό.

Μόλις έφθασα εδώ τον Οκτώβριο και ανέλαβα το σχολείο, μου έκανε εντύπωση ότι λίγη ώρα προ του μεσημεριού, όλα τα παιδιά σχεδόν ζητούσαν άδεια και έβγαιναν στην αυλή του σχολείου μαζί με το καλάθι ή το μανδύλι τους που είχε τη μεσημεριανή τροφή τους. Γνωρίζετε πως το σχολείο μου είναι στο μέσο δύο χωριών και επειδή η απόσταση είναι μισή ώρα περίπου από κάθε χωριό οι μαθητές μένουν όλη την ημέρα και τρώγουν στο σχολείο το μεσημέρι γι' αυτό φέρουν το φαγητό των από το σπίτι των.

Εδοκίμασα λοιπόν την μεγαλύτερη έκπληξη όταν βρήκα την αιτία της εξόδου των παιδιών. Αναγκάζονται μισή ώρα πριν να μουσκεύουν το ψωμί τους στο νερό μέσα στο τενεκεδάκι που εχρησίμεινε για ποτήρι. Γι' αυτό έβγαιναν και πήγαιναν στη βρύσι. Εξήτασα το περιεχόμενο του καλάθιού ή μαντηλιού μέσα εις το οποίον είχαν την τροφή των και τι νομίζετε ανεκάλυψα! Το φαγί των ήταν ένα κομμάτι ψωμί σκληρό μαύρο που μόνον με τσεκούρι κόβεται. Για προσφάγι είχαν ένα κομμάτι ρέγγα ή μάλλον τα λείψανα αυτής, ή λίγο τυρί και τίποτε άλλο. Σας στέλλω, επίτηδες ένα κομμάτι ψωμί δια να μη με νομίζετε υπερβολικό. Τώρα πως θα τραφούν αυτά τα παιδιά, πως θα μεγαλώσουν και πως θα αντιμετωπίσουν τα μολυσματικά νοσήματα που τα απειλούν ή τη λερναία ύδρα που λέγεται ελονοσία, αγνοώ!...»

(Δημοσιεύθηκε στο περιοδικό του Ερυθρού Σταυρού Νεότητας, Μάιος 1930).

Η λειτουργία μαθητικών συσσιτίων καθιερώθηκε και συστηματοποιήθηκε ως θεσμός εκπαιδευτικός με τις διατάξεις του Α.Ν. 1787/1939 και των σε εφαρμογή των εκδοθέντων στη συνέχεια Διαταγμάτων, κανονισμών και εγκυκλίων. Μέχρι την εποχή εκείνη η μέριμνα του Κράτους για την παροχή τροφής σε αναξιοπαθούντες μαθητές περιοριζόταν να τους συμπεριλάβει, υπό μορφή φιλανθρωπίας, στα λειτουργούντα από το Πατριωτικό Ίδρυμα συσσίτια για τους απόρους και εξαθλιωμένους ενήλικους.

Οι διατάξεις του Α.Ν. 1787/39 αποτέλεσαν βεβαίως το αρχικό νομικό πλαίσιο, επί τη βάση του οποίου επακολούθησαν η μετέπειτα οργάνωση κεντρική και περιφερειακή. Καθορίστηκαν και οι αναγκαίοι πόροι για την λειτουργία των μαθητικών συσσιτίων σε περιορισμένο αριθμό μαθητών στην αρχή και προοδευτικά μέχρι 200.000 μαθητών, και είχε επιβληθεί ως πόρος και 30δραχμος υποχρεωτική εισφορά των μη απόρων μαθητών στοιχειώδους και μέσης εκπαίδευσης (Στεφάνου, 1964:σ. 3).

Μετά από 2 χρόνια λειτουργίας του θεσμού η χώρα σύρθηκε στο πόλεμο, επακολούθησε η κατοχή και η κομμουνιστική ανταρσία και τα εκ τούτων δεινά, και τα μαθητικά συσσίτια έπαυσαν να λειτουργούν, μετακατοχικώς δε λειτούργησαν υπό μορφή πρωινού ροφήματος και παροχή ενίοτε μερίδας διαφορετικού περιεχομένου.

Τα μαθητικά συσσίτια σ' όλες τις χώρες αποτελούσαν την βάση της όλης σχολικής αντιλήψεως και πρόνοιας, το πλέον θετικό και αποτελεσματικό μέτρο για την προστασία της υγείας των ασθενικών και υποσιτισμένων μαθητών, το ισχυρότερο όπλο της προληπτικής περιθάλψεως. Και εάν δίνονταν μεγάλη σημασία πριν τον πόλεμο στα μαθητικά συσσίτια, ευνόητος η αξία αυτών μετά τον πόλεμο για την αποκατάσταση της υγείας των παιδιών της Ελλάδας, τα οποία δοκιμάστηκαν σκληρά από τον πόλεμο και την κατοχή. Σε έκθεση της UNESCO για την Ελλάδα γίνεται σαφές το σημαντικό πρόβλημα επισιτισμού που αντιμετώπιζαν μεγάλα τμήματα του πληθυσμού της χώρας την περίοδο του εμφύλιου πολέμου. Στην έκθεση αναφέρεται μεταξύ άλλων ότι «η τροφή δια τα παιδιά της δημοτικής εκπαίδευσης είναι ένα από τα επιτακτικότερα επείγοντα προβλήματα της Ελλάδος, σήμερα» (Δ.Β. τχ. 61/20-12-47, σ. 6).

Σ' όλα τα διεθνή συνέδρια για την προστασία του παιδιού, διαπιστώθηκε ότι ουδεμία άλλη χώρα κλονίσθηκε τόσο πολύ από τον υποσιτισμό η σωματική και ψυχική υγεία του παιδιού όσο στην χώρα μας (εγκύκλιος 80755/23-9-1946). Το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας, ορμώμενο εκ της αντιλήψεως, ότι ταύτα αποτελούν την βάση της μαθητικής αντιλήψεως και πρόνοιας, προέβη σε τοιαύτη οργάνωση αυτών, ώστε να αποβούν μόνιμος εκπαιδευτικός

θεσμός, συνδεδεμένα με την ζωή των σχολείων και ικανά να ανταποκρίνονται στους εκπαιδευτικούς, υγειονομικούς και κοινωνικούς αυτών σκοπούς.

Εκ των παραδειγμάτων τα οποία αναφέρθηκαν από τον Επιθεωρητή Δημοτικών Σχολείων κ. Θεοφανόπουλο Β. σε Συνέδριο των Εκπαιδευτικών Επιθεωρητών στις 17 Οκτωβρίου 1949, προς απόδειξη της σημασίας, την οποία είχαν τα μεταπολεμικά μαθητικά συσσίτια, ένα είναι άξιο ιδιαίτερας προσοχής. «*Εις μικρός μαθητής είχε τοιαύτην εξάντλησιν, ώστε ενόμιζέ τις ότι επρόκειτο περί φαντάσματος. Το σώμα του αποτελείτο μόνον από δέρμα και οστά, οι οφθαλμοί του είχαν σχεδόν σβεσθή, το χρώμα του προσώπου του ήτο χαλκοπράσινον, αι κινήσεις του άτονοι. Κατά την πρώτη ημέραν της παρασκευής του πρωινού συσσιτίου του χορηγήθη κύπελλον γάλακτος, αλλά τούτο ανηράπη υπό της παραμονευούσης έξωθι της αυλής του σχολείου μητρός του και κατεπόθη αμέσως υπ' αυτής. Την επόμενιν η θύρα της αυλής εκλείσθη και υπεχρεώθη ο μαθητής ούτος να πίνη το γάλα του. Η μήτηρ του έξωθεν εβόα ζητούσα να δοθή εις αυτήν το γάλα, διότι τούτο βλέπτει το πεπτικόν σύστημα του παιδιού της, ότι το γάλα φέρει ευκοιλιότητα εις τον μικρόν κ.ο.κ., αλλά και ο μικρός καθωδηγημένος από την μητέρα του δεν ήθελε να πίνη το γάλα. Το διδακτικόν προσωπικόν επέμενεν όμως και χορήγησε το γάλα, κουταλιά κουταλιά, τάλαιπωρηθέν επί ημίσειαν ώραν. Τας επομένας ημέρας επανελήφθη η αυτή σκηνή αλλ' η διάρκειά της ωλιγόστευε. Μετά μίαν εβδομάδα η όψις του μαθητού μετεβλήθη άρδην. Το χρώμα του εβελτιώθη, οι οφθαλμοί του απέκτησαν λάμψιν, υπό το δέρμα του ήρχισαν αναπτυσσόμενοι οι μύες, οι κινήσεις του ήσαν έντονοι και οι διδάσκαλοι ηναγκάσθησαν υπό των πραγμάτων να αναγνωρίσουν ότι τα μαθητικά συσσίτια, καίτοι ολίγας θερμίδας εισήγον εις τους παιδικούς οργανισμούς, εν τούτοις συνεκράτησαν αυτούς από την κατάρρευσιν, έσωσαν την νέαν γενεάν από την φυματίωσιν και τον θάνατον, συνετέλεσαν εις την πρόληψιν του εκφυλισμού της φυλής μας και υπεβोधήθησαν το εκπαιδευτικόν έργον των» (Θεοφανόπουλος, 1949: σ.7).*

Η Κυβέρνηση του κ. Γ. Παπανδρέου ανταποκρίθηκε πολύ πέραν των προσδοκιών όσον αφορά τον τομέα της σχολικής υγιεινής και ειδικότερα της μαθητικής πρόνοιας, παρ' όλο ότι ήταν γνωστή η σημασία που απέδιδε ο ίδιος προς τον θεσμό των μαθητικών συσσιτίων, όταν ως Υπουργός της Παιδείας κατά το 1930 παρέσχε τη πρώτη Κρατική ενίσχυση 2 εκατ. υπέρ αυτών.

Το 1964, για πρώτη φορά λαμβάνεται από το Κράτος τέτοια μέριμνα και επιδεικνύεται τόση στοργή για τη διατροφή των μαθητών σε τόση μεγάλη έκταση. Πρόκειται για ριζική πλέον επίλυση του προβλήματος των μαθητικών συσσιτίων.

Οι διαφορές στην οργάνωση και λειτουργία του θεσμού στην πολιτική των Κυβερνήσεων του '39 και του '64 εστιάζονται στα εξής:

Πρώτη διαφορά στην πολιτική των Κυβερνήσεων του '64 είναι η συμμετοχή του ήμισυ σχεδόν των μαθητών. Δεύτερη ότι η συμμετοχή θα είναι δωρεάν, όπως και δωρεάν παρέχεται ήδη και η εκπαίδευση. Και τρίτη ότι με την συμμετοχή δεν θα υπάρχουν πλέον διακρίσεις και κριτήρια υγειονομικά και κοινωνικά. Όλοι οι μαθητές θα μπορούν να συμμετέχουν. Και για την εκτίμηση των διαφορών αυτών αναφέρουμε, ότι η νομοθεσία του 1939 έθετε ως σκοπό του θεσμού των μαθητικών συσσιτίων την χορήγηση τροφής κατ' αρχήν σε μαθητές, για τους οποίους θα αποδεικνύονταν ότι η κατ' οίκον χορηγούμενη δεν ήταν επαρκής, ποσοτικά και ποιοτικά, για τις ανάγκες της αναπτύξεώς τους και για τις απαιτήσεις τής εργασίας τους στο σχολείο.

Βιβλιογραφία

- **Βεργόπουλος, Κ.** (1978) *Εθνισμός και οικονομική ανάπτυξη. Η Ελλάδα στο μεσοπόλεμο*, Εξάντας, Αθήνα.
- **Βεργόπουλος, Κ.** (1986) «Οικονομική κρίση και εκσυγχρονισμός στην Ελλάδα και στον Ευρωπαϊκό νότο», στο *Η Ελλάδα σε εξέλιξη, Μάνεσης – Βεργόπουλος – Βερέμης κ.α.* σσ. 61-105, εκδ. Εξάντας, Αθήνα.
- **Βερέμης, Θ.** (1983) *Οι επεμβάσεις του στρατού στην ελληνική πολιτική 1916-1936*, Οδυσσέας, Αθήνα.
- **Βερέμης, Θ. – Κολιόπουλος, Γ.** (2006) *Ελλάς. Η σύγχρονη συνέχεια. Από το 1821 μέχρι σήμερα*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα.

- **Βουρνάς, Τ.** (1977) *Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας. Από την έλευση του Βενιζέλου στην Ελλάδα (1909) ως την έκρηξη του ελληνοϊταλικού πολέμου (1940)* εκδ. Τολίδης, Αθήνα.
- **Γενική Γραμματέας Νέας Γενιάς** (2005) «Ιστορικό Αρχείο της Ελληνικής Νεολαίας», <http://www.istoria-neolaias.gr>, προσπελάστηκε 16/9/05, 14:00 μ.μ.
- **Cohen, L. - Manion, L.**, (1997) *Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας*, μετάφραση: Χ. Μητσοπούλου, - Μ. Φιλοπούλου, 4^η έκδοση, Αθήνα, εκδόσεις Έκφραση
- **Δερτιλής, Γ.** (2005) *Ιστορία του Ελληνικού Κράτους (1830-1920)*, Α' & Β' τόμος, γ' έκδοση, εκδ. βιβλιοπωλείον της ΕΣΤΙΑΣ, Αθήνα.
- **Δημαράς, Α.** (1973/74) *Η Μεταρρύθμιση που δεν Έγινε. Τεκμήρια Ιστορίας*, Τόμοι Α' και Β', Αθήνα, Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη.
- *Ενιαυσια έκθεσις περί των πεπραγμένων εν τη υπηρεσία της σχολικής υγιεινής κατά το σχολικό έτος 1930 – 1931*, Αθήναι.
- *Ετήσια έκθεσις πεπραγμένων Σχολιατρικής Υπηρεσίας, σχολικού έτους 1946- 1947.*
- **Εξαρχόπουλος, Ν.** (1934) *Η Εθνική Αγωγή των ατόμων και η διεθνής συνεργασία των λαών*, Δελτίον Ομοσπονδίας Μέσης Εκπαιδύσεως, 96, 205-216.
- **Ζαμπέτα, Ε.** (1993) «Η εκπαίδευση ως κοινωνική πολιτική του κράτους. Συγκρότηση και επαναδιαπραγμάτευση πολιτικών», στο *Κοινωνικό κράτος και κοινωνική πολιτική: Η σύγχρονη προβληματική*, επιμ. Γετίμης, Π. & Γράβαρης, Δ., εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, σσ. 223-252.
- **Ζαμπέτα, Ε.** (1994) *Η εκπαιδευτική Πολιτική στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση 1974-1989*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, σσ. 26-103.
- **Ηλιού, Μ.** (1984) *Εκπαιδευτική και κοινωνική δυναμική*, Πορεία, Αθήνα.
- **Θεοφανόπουλος, Β.** (1949) *Η εκπαιδευτική άποψις των μαθητικών συσσιτίων και των μαθητικών εξοχών και κατασκηνώσεων*, εκδ. Λουκόπουλου, Αθήναι.
- **Καζαμιάς, Α.**, (2002 – 03), «Για μια νέα ανάγνωση της ιστορικό – συγκριτικής μεθόδου: Προβληματισμοί και Σχεδιάγραμμα», στο περιοδικό *Θέματα ιστορίας της εκπαίδευσης*, τευχ. 1, εκδ. Ατραπός, χειμ. 2002-2003.
- **Καλογιαννάκη, Π.** (1993) «Συγκριτική Εκπαίδευση και εκπαιδευτικά φαινόμενα: μια θεωρητική κριτική προσέγγιση», στο Μπουζάκης (επιμ.), *Συγκριτική Παιδαγωγική ΙΙΙ, θεωρητικά, μεθοδολογικά προβλήματα και σύγχρονες τάσεις στη διεθνή εκπαίδευση*, σσ. 33-47, Σειρά: Συγκριτική Παιδαγωγική, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, β' έκδοση 2001.
- **Κρεμμύδας, Β.** (1986) *Νεότερη Ιστορία – ελληνική και ευρωπαϊκή, γ' έκδοση*, εκδ. Γνώση, Αθήνα.
- **Λαμπαδάριος, Εμμ.** (1932) «Η ελληνική σχολική υγιεινή. Ιστορία – εξέλιξις – αποτελέσματα», στο περιοδικό *Επετηρίς Δημοτικής Εκπαιδύσεως 1932*, εκδ. Δημητράκου, Αθήναι, σσ. 138-172.
- **Λαμπαδάριος, Εμμ.** (1934) *Η σχολική αντίληψις και ιδίως περί των μαθητικών συσσιτίων εν Ελλάδι*, εκδ. Κλεισιούνη, Αθήναι.
- **Λαμπίρη – Δημάκη, Ι.** (1974) *Προς μίαν ελληνικήν κοινωνιολογίαν της παιδείας*, ΕΚΚΕ, Αθήνα.
- **Μάνεσης, Α.** (1986) «Η εξέλιξη των πολιτικών θεσμών στην Ελλάδα: αναζητώντας μια δύσκολη νομιμοποίηση», στο *Η Ελλάδα σε εξέλιξη, Μάνεσης – Βεργόπουλος – Βερέμης κ.α.* σσ. 15-59, εκδ. Εξάντας, Αθήνα.
- **Μουζέλης, Ν.** (1997) *Επιστροφή στην κοινωνιολογική θεωρία. Η έννοια της ιεραρχίας και το πέρασμα από τη μικρο- στη μακρο-κοινωνιολογία*, μτφρ. Καπετανγιάννης, Β., εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα.
- **Μπουζάκης, Σ.** (2002) *Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα*, τομ. Α και Β', έκδ. Γ', εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα.
- **Μπουζάκης, Σ., Κουστουράκης, Γ., Μπερδούση, Ε.** (2001) *Εκπαιδευτική πολιτική και συγκριτική επιχειρηματολογία στο παράδειγμα των εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων της Γενικής και Τεχνικό-επαγγελματικής εκπαίδευσης στην Ελλάδα κατά την διάρκεια του 20^{ου} αιώνα*, Συγκριτική Παιδαγωγική – 6, εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα.

- **Μπουζάκης, Σ.** (2006) «Ιστορία Εκπαίδευσης», στην Εγκυκλοπαίδεια Δομή – Ιστορία των Ελλήνων, τομ. 18, σσ. 408-415.
- **Ξιφαράς, Π.** (1936) *Εθνική Αγωγή*, Δελτίον Λειτουργιών Μέσης Εκπαιδευσεως, 9α, 259-269.
- **Παπαδάκης, Ν.** (2003) *Εκπαιδευτική Πολιτική. Η κρατική πολιτική στην εκπαίδευση ως κοινωνικά μετασχηματιστική δράση*. Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- **Παπαδάκης, Ν. – Μπουζάκης Σ.** (2002) «Στοιχεία κράτους πρόνοιας σε μια τεθνεώσα δημοκρατία», στο *Επιθ. Κοιν. Ερευνών*, 108-109, 2002, σ. 33-68
- **Πυργιωτάκης, Ι.** (1995) «Κράτος πρόνοιας και εκπαιδευτική πολιτική στην Ελλάδα» στο *Ελληνική εκπαίδευση προοπτικές ανασυγκρότησης και εκσυγχρονισμού*, Καζαμιάς, Α. & Κασσωτάκης Μ., εκδ. Σείριος, Αθήνα.
- **Πυργιωτάκης, Ι. – Παπαδάκης, Ν.** (1998) «Ερμηνευτική μέθοδος και έρευνα γύρω από την εκπαιδευτική πολιτική και μεταρρύθμιση. Ζητήματα αλήθειας και μεθόδου», στα *πρακτικά του 1^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου της Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδας με θέμα: "Ελληνική παιδαγωγική και εκπαιδευτική έρευνα"*, Ναύπακτος, εκδόσεις Ατραπός, σσ. 853-858.
- **Σβορώνος, Ν.** (1986) *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, θ' έκδοση, Αθήνα.
- **Σβορώνος, Ν.** (1987) *Ανάλλεκτα Νεοελληνικής Ιστορίας και Ιστοριογραφίας*, Θεμέλιο, Αθήνα.
- **Στεφάνου, Δ.** (1940) *Σχολική Υγιεινή μετά στοιχείων παιδολογίας*, εκδ. Η. Παυλόπουλος, Αθήνα.
- **Στεφάνου, Δ.** (1946) *Τα Μαθητικά Συστήματα, (νομοθεσία, εγκύκλιοι, οδηγία, υποδείγματα)*, εκδ. Αλευροπουλου, Αθήνα
- **Στεφάνου, Δ.** (1964) «Τα Μαθητικά Συστήματα εις νέαν περίοδον», στο *περιοδικό «Σχολική Υγιεινή»*, τχ. 218, Ιούνιος 1964, εκδ. Κέντρο Μαθητικής Αντιλήψεως Αθηνών.
- **Φραγκουδάκη, Α.** (1985) *Η κοινωνιολογία της εκπαίδευσης*, Παπαζήσης, Αθήνα.

Νομοθεσία

- Εγκύκλιος Υπ. Παιδείας Αριθ. 53551/68, 1 Σεπτεμβρίου 1934 «Οργάνωση μαθητικών συσσιτίων».
- Ν. 6379 / 5 Νοεμβρίου 1934 «Περί συμπληρώσεως και τροποποιήσεως των νόμων 4653 "περί διοικήσεως της εκπαίδευσεως" και 6040 "περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως διατάξεων τινών των νόμων περί διοικήσεως της εκπαίδευσεως 4653 και του νόμου 4043"», (Α 385).
- Εγκύκλιος Αριθ. 240/102366, 6 Δεκεμβρίου 1937 «Περί οργανώσεως και λειτουργίας Μαθητικών Συσσιτίων».
- Απόφαση 86925/1938 «Περί Μαθητικών Συσσιτίων».
- Εγκύκλιος 166/116975, 20 Δεκεμβρίου 1938 «Περίληψις περί μαθητικών συσσιτίων».
- Αιτιολ. έκθεσις του Α.Ν. 1787/1939 «Περί οργανώσεως Μαθητικών Συσσιτίων».
- Α.Ν. 1787 /9 Ιουνίου 1939 «Περί οργανώσεως Μαθητικών Συσσιτίων», (Α231).
- Υπ. Απόφ 102.915 / 15 Οκτωβρίου 1939 «Κανονισμός Λειτουργίας Μαθητικών Συσσιτίων».
- Α.Ν. 2465 / 1 Αυγούστου 1940 «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως εκπαιδευτικών τινών διατάξεων», (Α 235).
- Εγκύκλιος 80755/ 23 Σεπτεμβρίου 1946 «Περί επαναλειτουργίας των μαθητικών συσσιτίων».
- Εγκύκλιος 99686/ Νοέμβριος 1946 «Κανονισμός λειτουργίας Μαθητικών Συσσιτίων».
- Εγκύκλιος 99687/ 4 Δεκεμβρίου 1946 «Περί οργανώσεως και λειτουργίας των Μαθητικών Συσσιτίων και Μαθητικών Εξοχών».
- Εγκύκλιος 99712/ 3 Δεκεμβρίου 1946 «Περί επαναλειτουργίας των μαθητικών συσσιτίων».

- Εγκύκλιος 106392 / 1 Δεκεμβρίου 1947 «Περί επαναλειτουργίας των μαθητικών συσσιτίων».
- Εγκύκλιος 77723 / 21 Σεπτεμβρίου 1949 «Περί επαναλειτουργίας των μαθητικών συσσιτίων».
- Εγκύκλιος 195575 / 23 Δεκεμβρίου 1967 «Μαθητικά συσσίτια σχολικού έτους 1967 – 68».